

Ontogenetický vývoj řeči a rozvoj komunikačních schopností u dětí se sluchovým postižením

Ontogenetický vývoj řeči

Přípravné období

- **prenatálním období** - příprava na komunikaci, např. olizování pupeční šňůry, dumání palečku, nitroděložní kvílení
- **při narození** - křik - reakce na změnu prostředí
- **3 týdny - 1 měsíc** - vyjadřuje nelibé pocity
- **1. - 3. měsíc** - *broukání, pudové žvatláni*

(trénuje mluvidla, zvuková kontrola ještě není zapojena)

- **6. - 9. měsíc** - *napodobivé žvatláni*

(zrakové sluchové dráhy již vyzrály, dítě napodobuje zvuky svého okolí)

- **9. - 12. měsíc** - stádium *rozumění řeči*

Vlastní vývoj řeči

- **stádium emocionálně volní (1-1,5 r.)**

(jednoslovné věty vyjadřující vlastní pocity, přání, př. pa, ham,...)

- **stádium asociačně reprodukční (2-2,5 r.)**

(chápe souvislosti, transfer při tvoření slov, objevují se chyby, př. dobrý - dobřejší)

- **stádium logických pojmů (3 r.)**

(gramatické období)

- **intelektualizace řeči (4 r.)**

(mluví ve větách, souvislejší vyjadřování)

Vývoj řeči u dítěte (dr. Cíbochová)

- od 2. měsíce *jednotlivé samohlásky*
- od 3. měsíce *brouká (a-a-a, e-e-e)*
- po 6. měsíci *jednotlivé slabiky (ba, da)*
- v 8.–9. měsíci *zdvojování slabik*
- od 8. měsíce *napodobuje zvuky*
- od 9. měsíce *1 slovo s významem*
- od 12. měsíce *2 slova s významem*

Porozumění řeči (dr. Cíbochová)

- od 2.–3. týdne - *reaguje na hlas matky*
- od 8. měsíce - *reaguje na zavolání jménem, na ne-ne*
- od 9. měsíce - *dělá paci-paci apod. na výzvu*
- od 10.-11. měsíce - *podá předmět na výzvu, ale nepustí*
- od 12. měsíce - *podá předmět na výzvu a pustí z ruky*
- od 12. měsíce - *vyhledá očima několik věcí podle názvu*

Diagnostický moment – obd. 7. měsíce

(dítě se SP může přestat žvatlat, ztichne, popř. se mění charakter hlasového projevu)

Kritické momenty, kdy můžeme pojmut podezření na poruchu sluchu

(dr. Herdová)

Novorozenec a kojeneček

- nereaguje úlekem, pohybem, pláčem na neočekávané hlasité zvuky (houkačka, klíče...)
- neprobudí se, když je kolem hluk
- nenapodobuje zvuky v okolí
- neotáčí hlavu ve směru zvuku
- plačící dítě nelze utišit pouhým hlasem

Dítě v období 6 – 12 měsíců

- neukáže na známou osobu či věc
- dítě nežvatlá nebo jeho předchozí žvatláni ustává
- ani ve věku jednoho roku nereaguje na výzvy typu „udělej pa“, nebo „paci paci“, pokud mu pohyb nepředvedeme

Dítě v období 12 měsíců až 2 roky

- neobrací se ve směru hlasu na zavolání
- nevěnuje pozornost zvukům z okolí
- nezačíná s napodobováním a s užíváním jednoduchých pojmenování pro známé osoby a věci, které je obklopují
- nemluví stejně jako ostatní děti
- nesleduje televizi, pokud je puštěna na normální hlasitost
- nedochází u něj k postupnému zlepšování porozumění a rozvoji slovní zásoby.

Ontogenetický vývoj řeči u SP dětí

Charakter vývoje řeči se odvíjí:

- stupně a typu sluchového postižení
- přítomnosti dalšího postižení (kombinované vady)
- věku a dosaženého stádia řeči, kdy SP vzniklo
- exogenních sociálních faktorů (rodina, škola)
- včasné diagnostiky, včasné intervence, rané péče, rehabilitační péče – užívání pomůcek

Další faktory ovlivňující vývoj řeči dítěte se SP:

- účinnost sluchadel nebo KI
- schopnost dítěte využít svého sluchového potenciálu
- nadání pro řeč
- schopnosti a dovednosti logopeda, který bude s dítětem pracovat.

Vývoj jazyka neslyšícího dítěte v neslyšící rodině:

- pohyby, gesta
- znakové žvatláni (4. -6. měsíci)
- protoznaky
- období jednoho znaku (8. -12. měsíci)
- období dvou znaků (1, 5 – 2 roky)

- období tří znaků (2 – 2,5 roku)
- po 5. roce osvojování morfologie
- kolem 12. roku složitější a komplexní výrazy

Narušené jazykové roviny

Foneticko – fonologická rovina

- nejvíce nápadná, výslovnost je narušená, namáhavá, realizuje se s přehnanou silou
- vyskytuje se prodloužená artikulační doba jednotlivých hlásek – vkládání nepatřičných zvuků

Lexikálně - sémantická rovina

- z kvalitativního i kvantitativního hlediska je slovní zásoba značně redukována
- rozvoj slovní zásoby na orálním základě je pro prelingválně SP děti nesmírně obtížná a málo efektivní činnost
- výstavba pojmů probíhá zdouhavěji, zpočátku mohou SP děti chápat pojmy velmi všeobecně nebo naopak zúženě

Morfologicko – syntaktická rovina

- SP dítě nesprávně skloňuje, časuje, používá nevhodné koncovky slov, používá nesprávný slovosled, slova seřazuje bez gramatických souvislostí

Př.) Pták sedí na střeše. X Pták střecha sedět.

- tvoří nesouvislé věty, vyjadřují se zkratkovitě
- objevují se dysgramatismy (slovní, větné, větné zkratkovitě), agramatismy - vývojová neschopnost až ztráta schopnosti správně používat gramatické slovní tvary a větnou vazbu na různém stupni
- v důsledku odlišného gramatického systému ZJ a ČJ může dojít k **interferenci** obou jazyků

Narušené fáze verbální produkce

Dýchání

- po dobu mluvení postrádá plynulost a koordinaci mezi vdechem a výdechem, časté přerušování výdechu v důsledku namáhavé artikulace
- hlasité dýchání, až funění

Artikulace

- porucha artikulace u SP při ztrátě sluchu nad 60 dB – tzv. **audiogenní dyslálie** – vada výslovnosti různého stupně a typu
- typická nepřiměřená artikulace samohlásek
- změněná výslovnost sykavek
- tendence ke zhoršování kvality artikulace hlásek se stoupajícím věkem u prelingválně SP

Fonace

- při ztrátě sluchu nad 60 dB se vyskytují charakteristické změny – čím menší zbytky sluchu, tím více hlas kolísá, tzv. **audiogenní dysfonie** - kolísání tónové výšky a síly hlasu
- změna barvy hlasu - drsný, nízký, nezvučný, tlačený, křiklavý
- časté hlasové vady (uzlíky, polypy)
- hlas postrádá přirozenou rezonanci

Absence akustické zpětné vazby se projeví na řeči a hlase SP

- **dysprozodie** – kolísání melodie, narušení dynamiky a tempa řeči (tempo řeči u SP je asi 2x pomalejší)

Důsledky sluchového postižení na vývoj a kvalitu mluvené řeči podle typu SP:

Nedoslýchavost převodního typu:

- **rozvoj řeči nedoslýchavého dítěte** začíná stagnovat v době, kdy se začne vzdalovat od své matky ... (horší slyšitelnost na větší vzdálenost)
- na základě nižší intenzity sluchových vjemů, popř. horší možnosti diskriminace zvuků, dochází k nedokonalému slyšení
- obzvláště špatně jsou vnímány neznělé složky řeči – koncovky, předložky, spojky, ohebné koncovky podstatných jmen, sloves a přídavných jmen, členy, atd. – obtížněji slyšitelné, špatně osvojovány a následně špatně používány
- pomocí korekce možné tuto sluchovou ztrátu vyrovnat
- artikulace těchto osob není nijak zvlášť nápadná. Nejvíce pozměněna je melodie a dynamika řeči.

Nedoslýchavost percepčního typu:

- dochází k tzv. zkreslenému slyšení, což ztěžuje především porozumění řeči
- v případě nepoužívání sluchadla může dojít až k úplnému neporozumění řeči
- snížena schopnost slyšet vysoké tóny, v extrémních případech nemohou být vnímány vůbec
- z konsonantů jsou problémy především se sykavkami
- mezi vokály jsou špatně slyšitelné „e“ a „i“
- ztráta schopnosti rozlišovat akusticky jednotlivé hlásky a tím pádem i slova - v důsledku toho může dojít k nepochopení smyslu slov a vět.

U jedinců s těžkým sluchovým postižením a neslyšících jedinců (s vrozeným či získaným SP v raném věku):

- blokován spontánní rozvoj řeči (v některých případech i přes nepřítomnost sluchového vnímání – možnost osvojit si hlasitou mluvenou řeč a stejně tak pomocí odezírání mluvenou řečí komunikovat)
- první rozdíl ve vývoji – nepřítomnost napodobivého žvatlání
- 2.- 3.rok života – neslyší-li dítě mluvenou řeč, nenaučí se přirozeným způsobem (tj. odposlechem a nápodobou) vědomě vytvářet hlásky, skládat je do slov a seznamovat se s gramatikou mluveného jazyka
- problémy s rytmem a dynamikou řečového projevu a správnou melodií řeči
- problémy s osvojováním slovní zásoby, s gramatikou a syntaxí jazyka
- nápadnosti v artikulaci- artikulace s přehnanou silou a napětím, přehnané pohyby rtů, špatné pohyby jazyka a přehnané otvírání úst během mluvení.

Jedinci ohluchlí

- není možné přesně stanovit, jak bude jejich řečový projev vypadat a jakého stupně vývoje dosáhnou

- záleží na době vzniku sluchového postižení, jeho stupni a typu a dosaženém stádiu rozvoje řeči v okamžiku ztráty sluchu
- velký význam pro další rozvoj řeči u ohluchlých dětí má prostředí, v němž dítě vyrůstá. Pokud nebyla řeč u malých ohluchlých dětí dostatečně fixována a pohybuje se v nepříznivých podmínkách, mohou se jejich řečové návyky rozpadat a může dojít k „**tzv. řečové regresii**“.
- lidé, kteří ztratili sluch v době, kdy již měli mluvenou řeč osvojenou, mají nespornou výhodu jazykové znalosti. Mají již vytvořené řečové stereotypy, ovládají gramatiku a syntax mateřského jazyka a velkou slovní zásobu, jejíž znalost jim významně pomůže při odezírání.

Důležité pojmy:

- *senzitivní vývojová perioda* - genetický program, kdy v určité fázi vývoje dítěte dozrává centrální nervová soustava a organismus je biologicky připraven na vývoj některé nové funkce. V tomto období má dojít k intenzivnímu kontaktu s jakýmkoliv jazykem, aby se v mozku vytvořily potřebné spoje (Strnadová)
- *kritické období* - období do 2-2,5 roku života, které je nazýváno „gramatickým obdobím“, kdy dítě za velmi krátkou dobu učiní obrovský pokrok ve svém jazykovém rozvoji
- *imprinting* - stačí jediná expozice klíčového podnětu → jeho obraz/mentální reprezentace natrvalo v paměti, učení bez opakování a bez posilování v raném dětství, v senzitivní = kritické vývojové fázi (etolog K.Lorenz – vtiskování mateřského objektu)
- *bezjazyčí* - nebude-li se plnohodnotně v jazyce rozvíjet, je tak vystaveno nebezpečí, že si neosvojí žádný jazykový systém (Macurová)
- *vizuálně pohybové znaky* - jsou pro neslyšící dítě dobře viditelné, proto se může naučit znakový jazyk spontánně, ve správném vývojovém období a stejně přirozeným způsobem, jako si osvojují slyšící děti mluvený jazyk (Strnadová)
- *adekvátní komunikační systém* - široké spektrum dorozumívacích technik lišících se od sebe především způsobem své existence, které se snaží formovat jak receptivní, tak expresivní složku komunikace (Freeman) – *funkční komunikační kód*

Doporučená literatura:

Horáková, R. Sluchové postižení – úvod do surdopedie. Praha: Portál, 2012

Horňáková, K., Kapalková S., Mikulajová M. Jak mluvit s dětmi od narození do tří let. Praha: Portál, 2009

Krahulcová, B. Komunikace sluchově postižených. Praha: Karolinum, 2002